

Hælg. Måhända är det ingen tillfällighet, att alla de fyra beläggen härröra från Södermanland och Närke. Namnet kan ha haft en geografiskt begränsad utbredning. Frågan kompliceras något därav, att på en västmanländsk sten (L 998 L. Kyringe, Björksta sn) förekommer ett namn **higulfr**, vilket snarast bör återges som *Hægulfr* och sammanställas med fsv. *Hegholwir* (SD 3, s. 99, Öster-Lövsta sn, Uppl., o. 1312). Brate förmodar (*Meddelanden från Nordiska Museet* 1897, s. 11), att *Hælgulfr* och *Hægulfr* äro olika utvecklingsformer av samma namn; förmodligen tänker han sig det senare uppkommet genom dissimilation. Bugge antager, att Gripsholm-stenens **hikkulfr** avser ett *Ingulfr*. — *Oyulfr* förekommer i ännu en sörmländsk inskrift (Sö 196). Från medeltiden finnas några få belägg för namnet *Ølf*. — *Kætilmundr* är vida vanligare. — Kvinnonamnet *Soma* saknar kända motsvarigheter. Bugge vill i stället utläsa 71—74 **somu** som *Sqmu* eller *Sqmu* (och han hänvisar till forntyska mansnamnet *Samo*). — 86—90 **iruni** kan knappast tolkas utan att man antager en felristning. Liljegren förmodar *Truni*; Bugge *Bruni* (likaså Brate, *Svenska runristare*, s. 125). Det senare är ju ett välkänt mansnamn, som bl. a. förekommer å Sö 187 Harby, L 685, 709, 722, 723 (D I: 86, 85), 1029, 1038, Ög 92.

Bugge antager, att sista delen av inskriften utgör ett verspar:

en *Bruni* hiogg,
broðir hennar.

Detta talar givetvis i någon mån för att suppleringen till *Bruni* är riktig.

Av inskriften framgår, att Sö 178 tillhört ett dubbelstensmonument, rest vid en vägbro. Utom detta har *Bruni* tydligen också ristat Sö 177 i Kärnbo kyrkoruin. Jämte den slående likheten i ornamentiken bör observeras formen **let** Sö 177, **letu** Sö 178, kanske också utelämnandet av bistavar i **pini** (för **pina**) Sö 177 och **iruni** (för **bruni**) Sö 178 och överhuvud taget den ortografiska osäkerheten (**ufilan** Sö 177, **hikkulfr**, **raisa** Sö 178).

179. Gripsholm, Kärnbo sn, Selebo hd.

Pl. 87.

Litteratur: L 927. J. G. Liljegren, *Runlära* (1832), s. 106; D 8vo 20 (1, s. 22 f.; 2, s. 41); C. Säve, *Runstenen vid Stora Fjuckby i Upland* (i *Nordisk Universitets-Tidskrift*, årg. 3, 1857), s. 117 not; S. Grundtvig i [*Dansk*] *Historisk Tidskrift*, 3 Række, Bd 5 (1866—67), s. 602; C. Rosenberg, *Nordboernes Aandsliv* 1 (1878), s. 81 f.; O. Hermelin, *Selebo härads fornlemningar* (ATA), s. 71, 127; E. Brate o. S. Bugge, *Runverser* (ATS 10:1), s. 194 f.; A. Noreen, *Altschwedische Grammatik* (1904), s. 485; F. Braun i *Fornvännen* 1910, s. 99 f.; O. von Friesen, *ibid.* s. 199 f.; E. Olson, *Yngvars saga víðfjrla* (1912), s. 59; O. von Friesen, *Runorna* (1933), s. 193.

Äldre avbildningar: Liljegren, *Fullständig Bautil* (ATA), och efter denna teckning i *Runlära*, Pl. III; en annan teckning, trol. av Liljegren, i *Södermanlands Fornminnesförenings arkiv*; D 8vo 20; Hermelin a. a.; Brate (ATA).

Liljegren uppger, att han år 1827 funnit denna runristning »i ett torngolf på Gripsholms slott».¹ Tornet var det östra, det s. k. Teatertornet, och stenen låg i bottenvalvet, såsom tröskel i dörröppningen mellan detta valv och huvudbyggnaden. De båda ändarna voro inkilade under dörrrens sidomurar, dock endast obetydligt, och hela ristningsytan var fri. Emellertid befann sig ristningen i mörker, och ville man undersöka den, måste lykta användas. Sedan förslag från flera håll framstälts om stenens frigörande, uttogs den år 1930 från tornkällaren och uppställdes

¹ Enligt Dybeck (D 8vo 1, s. 24) skulle Liljegren år 1821 (tryckfel?) ha blivit »af Slottsvaktmästaren Wallin gjord uppmärksam på denna Runsten». I E. A. Ortmans *Beskrifning öfver Gripsholms slott* (1822) och i A. L. Stiernelds *Gripsholms slott* (1825) omtalas ännu endast en runsten såsom känd, nämligen Sö 178. Däremot säges i G. A. Peyrons *Manuel des Voyageurs qui visitent ... Gripsholm* (1836): »La pierre runique, découverte il y a trois ans par le professeur Liljegren, antiquaire de royaume, est bien conservée et se trouve au fond de la tour orientale ...»

på gräsplanen utanför vallgraven, på östra sidan om uppfartsvägen till slottet och ett litet stycke från den andra Gripsholm-stenen, Sö 178.

Teatertornet grundlades under Erik XIV:s tid och blev fullbordat på 1590-talet. Stenen var, då den på 1820-talet anträffades, »fläcktals öfverdragen med tjära, som hårdnat nästan till sten» (Dybeck). Sannolikt har väl tjäran täckt stenen redan då den inlades som tröskelsten i tornkällaren. Detta kunde tyda på att den har hämtats från någon äldre byggnad, där den varit utsatt för från ett takfall neddrypande tjära. Man tänker då givetvis närmast på kartusianerklostret i Mariefred, som revs på 1500-talet och vars murar användes som material för det nya slottsbygget. Men även om denna förmodan skulle vara riktig, kommer man därmed ej närmare frågan, var stenens ursprungliga plats kan ha varit.¹

Stenen är ett vackert block av grå granit, längd nära 2 meter, bredd (över slutspiralen av ormslingan) 1,05 m.

Ristningen är ovanligt enkel och konstlös, något som har framhållits både av Dybeck och von Friesen. »En stor sak tyckes här ensam hafva ordet» (Dybeck). Ett inskriftsband har lagts runt omkring stenytan, bildande en fyrkant med avrundade hörn; de båda ändarna äro nedtill på mitten invikta och den längre slutändan upprullad i en spiral. Den enda utsmyckningen består i att bandet vid inskriftens början blivit utrustat med ett enkelt ormhuvud sett ovanifrån. Ristningens linjer äro påfallande ojämna och förråda, att den ej blivit utförd av någon kunnig och van mästare. Den är visserligen grunt huggen, men synnerligen väl bevarad. Och inskriften måste därför betecknas som på det hela taget tydlig och lättläst.

Den är följande:

× tula : lit : raisa : stain : þinsat : sun : sin : haralt : brupur : inkuars : || þair || furu : trikila : fiari : at :
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70
 kuli : auk : a : ustarlar : ni : kafu : tuu : sunar : la : a sirk : lan : ti
 75 80 85 90 95 100 105 110

Tola let raisa stein þensa at sun sinn Harald, broður Ingvars.

*Þair foru drængila fiarri at gulli
 ok austarla œrni gafu,
 dou sunnarla a Særklandi.*

»Tola lät resa denna sten efter sin son Harald, Ingvars broder. De foro manligen fjärran efter guld och österut gávo örnen (mat), dogo söderut i Særkland.»

Till läsningen: 6 i, 28 i, 59 i, 71 k och 89 k äro alla ostungna runor. Icke heller 19 i är stunget; en fördjupning finnes visserligen på staven, men alltför högt upp, för att den skulle avse att beteckna ett e. 32 r: runans form är egendomlig; troligen ett u, som blivit rättat till r. Båda bst äro tydliga och säkert ristade; mellan dem har en liten flisa av stenytan fallit bort, sannolikt vid själva huggningen. En liknande kombination av r och u förekommer i inskrifterna Sö 195 och 287; även där avses r.² 49—52 þair har tillagts innanför slingan. 54 u: t. v. om hst finnes visserligen en fördjupning, liknande bst av ett a, men den är sannolikt en naturlig bildning, icke ristad. 63 är a, icke k. 103 a: t. h. tydlig bst, även t. v. ett kort stycke av bst. 105 i synes

¹ O. von Friesen, som liksom F. Braun framhåller sambandet mellan Gripsholm-stenen och Strängnäs-stenen Sö 279, förmodar, att båda stenarna »troligen äro införda till sina nuvarande platser från en gård, belägen mellan Strängnäs och Gripsholm». Dybeck håller för sannolikt, att Gripsholm-stenen ursprungligen har hört hemma på gravfältet vid Finsta backe, ej långt från slottet.

² På Fjænnleslev-stenen, Sjöland (DRm III, 20) förekommer ett liknande fall: ett u har ändrats till r genom att en liten inbuktning tillsatts bistaven (första runan i rispi).

icke ha vare sig bst (till **a**) eller prick (till **e**). — Sk efter 78 **a** ej fullt säkert. Möjligen finnes sk även efter 103 **a**; stenytan är här skadad.

Liljegren: **pensat**, **hauart**, **fāuru**, **trikilk**, 75—77 **aug**, **i : sark : lanti**. Dybeck: **pinsat** (å teckningen **pensat**), **haualt**, **fāuru**, **trikilk**, **i · sark : lan : ti**. Hermelin: **pensat**, **haralt**, **fāuru**, **trikilk**, **i · sark · lanti**. Brate: **pinsat**, **haralt** (r rättat från **u**), **furu**, **trikila**, **i · sark : lanti**.

Liljegren ger av inskriften följande tolkning (*Runlära*, s. 107): »Tola lät resa sten denna efter sin son Haward, Ingvars broder (Ingwar war således ej hennes son). De foro manligen fjerran till ... och vidare östligt om ... dogo söderut i Saraceniskt land». Otolkade kvarstodo sålunda ännu uttrycken **at : kuli** och **austarlar : ni : kafu**. Den riktiga lösningen gavs i båda fallen av S. Grundtvig, som återger inskriftens senare del sålunda:

*þeir fóru drengila fiarri at gulli
ok austarla erni gáfu
dóu sunnarla í Serklandi.*

C. Rosenberg och E. Brate betvivlade visserligen, att prepositionen *at* skulle kunna användas på detta sätt, men tolkningen »efter guld, för att vinna guld» fick bestämt stöd av Bugge, som framhåller att *at* med dativ i denna betydelse är vanligt både i fornsvenska och isländska: fsv. *fara at fiskum*, isl. *fara at féfngum*, *at landskyldum* o. s. v. Att det just var utsikten att vinna rikedomar, som lockade nordmännen mot öster, därom finnas flera andra vittnesbörd både på runstenar och i den isländska litteraturen.

Gripsholm-stenen är rest över Harald, broder till Ingvar, ledaren för det berömda vikingatåget i österled. Det är anledningen till den ovanligt stolta inskriften. Denna ger oss bl. a. den intressanta upplysningen, att färden först gått österut till Ryssland, där strider utkämpats, och sedan söderut till Särkland, där de båda bröderna fallit. Med Särkland, d. v. s. saracenernas land, avses troligen de av tatariska stammar bebodda länderna kring nedre Volga och Kaspiska havet. Man kunde också, såsom O. Montelius framhållit (i *Fornvännen* 1914, s. 111) tänka på de vid Svarta havets kust, i Mindre Asien, boende saracenerna. I så fall skulle Ingvarståget ha gått, icke över Novgorod och utefter Volga, utan den västligare vägen uppför Dyna och utför Dnjepr.

Inskriftens formulering kan tyda på att Tola icke varit moder till Ingvar och att Harald och Ingvar sålunda varit halvbröder. Men möjligt är väl också, att bröderna fått var sitt monument, att de varit resta vid sidan av varandra på samma plats, och att Ingvars sten tyvärr är försvunnen. I varje fall är fadern död, eftersom modern, Tola, ensam reser stenen. Namnet **tula** torde vara ett smeknamn, en kortform för kvinnonamn som *Þorlaug*, *Þorleif* o. a., med det uddljudande *þ* ersatt av *t*, liksom i *Tum(m)i* till *Þormóðr*, *Þormundr*.¹ Det är känt från flera andra runinskrifter: **tula** Ög 212 (L 1163), L 456, 1351, **tola** Ög 156 (L 1099), **tula** DRm V, 4, fda. *Tola* (O. Nielsen). Jfr *Tolir* Sö 293. *Haraldr* är under vikingatiden i Mälardalskapen ett mindre vanligt namn. Det förekommer på en annan sörmländsk runsten (Sö 242) och på en uppländsk (L 721 Karksta, Vårfrukyrka sn). Dessutom finnas ett västgötskt belägg (T 112) och ett småländskt (L 1229). Lundgren betecknar det som under medeltiden »vanligt». Men av hans belägg framgår tydligt, att det varit vida mera i bruk i götalandskapen (Småland, Östergötland, Västergötland, Värmland) än i Mälardalen.

Utom Gripsholmsstenen äro ännu ett par runstenar i Södermanland resta över män, som ha fallit med Ingvar i Särkland: Sö 131, 279 och 281. Prepositionen är alltid *a* (icke *i*): **o sirkianti**

¹ Om substitutionen *t* för *þ* i kortnamn (smeknamn) se senast J. Brøndum-Nielsen, *Gammeldansk Grammatik* 2 (1932), s. 23, med där cit. litt. Jfr *Tofi* Sö 283, *Toki* Sö 252 och *Tosti* Sö 254. Anmärkningsvärt är, att dylika kortnamn äro vida vanligare i östra delarna av Norden än i de västra. Av samma slag äro t. ex. *Sibbi* Sö 183, *Gubbi*, *Gufi* Sö 64 (kortnamn av *Guðfastr* o. dyl.), *Ubbi* Sö 255, *Gulli*, *Tumi* (av *Þormundr* o. dyl.).

Sö 131, 281, **a serkl**... Sö 279. Jfr *a Ænglandi* Sö 46 (160), 166 (Sm 5, 27, 29, L 764, 1016, 1233, men **i:aklati** L 1239), **a lf:lanti** Sö 39, **o:lakbarpa lanti** Sö 65, **a:sahks:lanti** Sö 166, **a:kut:lanti** Sö 174 liksom också **a:lanti** Sö 338.

Senare delen av inskriften är, såsom redan nämnts, avfattad i metrisk form. Den utgör tre verspar i fornyrdeslag.

180. Harby, Kärnbo sn, Selebo hd.

Pl. 88. Pl. 14: B 1149.

Litteratur: B 1149, L 931. Ransakningarna 1667—84; J. Peringskiöld, F 1 5: 2 och Monumenta Sudermanniae; O. Hermelin, Selebo härads fornlemningar, s. 72, 143.

Äldre avbildningar: Peringskiöld a. a. (och B 1149); Hermelin, a. a.; Brate (ATA).

Från Harby till Ärnäs prästgård leder en gångstig genom skogen. Straxt innan man passerar gränsen mellan ägor, markerad av en gärdesgård, ligger invid högra sidan av stigen, när man kommer från Harbyhållet, ett stort jordfast stenblock. På den lodräta sydvästra sidan av stenblocket finnas resterna av en svårt skadad runinskrift. På vänstra sidan synes omkr. 60 cm. av runslingan, på den högra omkr. 30 cm. Däremellan ett enkelt kors. — Ristningens plats finnes utmärkt å Geologiska kartbladet »Södertelge».

I *Ransakningarna* 1667—84 uppgives, att »emillan Kiärnbo Prästgårdh och Harby i Kärnbo Sochn finnes en stor sten påskrifwen». Peringskiöld tillägger, att inskriften har blivit »af Swediande fördärfwad». Tydligen var den redan vid slutet av 1600-talet till större delen avflagad, så att endast några få runor funnos kvar. Peringskiöld har endast iakttagit den vänstra runslingan, den högra upptäcktes av Hermelin och korset av Brate.

Inskrift:

r · li - - ai **r · ilka · kup · hialbi**
 5 10 15 20

r [let reisa] -r Helga. Guð hialpi

»... lät resa ... Helges ... Gud hjälpe ...»

Av 4 [t] finnes kvar endast något av v. bst, av 5 [r] nedersta spetsen av bst. För ett **litu** finnes knappast plats, och inskriften måste därför ha börjat med ett enda namn. Av ristningens allmänna utseende skulle man annars ha velat förmoda, att den börjat med flera namn. Av 20—21 **bi** finnes endast övre delen.

181. Helanda, Kärnbo sn, Selebo hd.

Pl. 191.

Litteratur: D 8vo 25; O. Hermelin, Selebo härads fornlemningar, s. 72, 141.

Runstensfragmentets ursprungliga plats är markerad på Geologiska kartbladet »Södertelge». Den var på Mariefreds s. k. Södra skog, invid själva gränsen mellan Kärnbo och Taxinge socknar, som tillika i äldre tid var gräns mellan Selebo och Öknebo härader, i det lilla hörn som gränsen bildar SÖ om det på generalstabsbladet utsatta men numera försvunna torpet Runsten. Ett 20-tal m. N om den nyanlagda landsvägen står invid en liten skogsväg ett rågångsröse, och 4 m. SV om detta var runstenens plats. Den äldre sträckningen av landsvägen gick straxt N